

ה. התערות ומאבקים

בגואות גלי השטנה

עם רצח אלכסנדר השני ב-1 למרץ שנת 1881 פרצו פוגרומים בכל רחבי רוסיה, המxon השטולל וشدד את הרכווש של יהודים, החיריב בתים, אנס, ורצח; והשלטונות — כוחות המשטרה והצבא עמדו מנגד. רק כעבור שלושה או ארבעה ימים, לאחר שנייתן ליהודים "לקח ראוי לשמו", ניתנו הוראות להפסיק את הטבח.

הפוגרומים פרצו בעיקר בערים הגדלות, אולם גם ערים קטנות ועיירות לא נזקו; ואף מספר מושבות בלבד יקטרינוסלב טעמו מהם. ביום ה-8-6 במאי 1881 התקיפו איכרי הסביבה את המושבות: נצ'יבקה, גראפסקאייה, טודוז'ילובובקה ומויירץ' וערכו בהן פוגרומים. כל ריכש המתישבים נשדר והבקר הורבה. במושבה טודוז'ילובובקה השתתפו בפוגרומים גם האיכרים הגרמנים, שחיו במושבה בין היהודים. היהודים ברחו על נפשם בזקניהם ובפטפם, אל הערבה; חלק מהם מצא מחסה זמני אצל אחד מראשי האצולה, באחוזה סטפנובקה. איכרי המושבה הגרמנית מרינגלד שננתנו מהסחה למספר פליטים מהמושבה הקרובה, התחרתו על נדיבותם, וגרשו את הפליטים, שהתחמקם מן המושבה הגרמנית הוקפו ע"י הפורעים וצרכו אותם נשדו. האחוזה הגדולה של היהודי ג. אוטטרובסקי נשדדה ונחרבה. בשעת התקפה צעקו הפורעים: «אסור שיהודי יהיה אדון אדמה».

לאחר המהלומות האכזריות והרצחניות, החלה פרשת הגזירות. זכויות היהודים קוצזו; בכלל בתיא-הספר הממשלתיים, כולל אוניברסיטה, נתקבל חוק הענומרים קלאווס" (ג. א. הגבלת אחוז היהודים). מעטה אסור היה ליודים לרכוש אף שעיל אדמה כקניין פרטני, ואף לא לאחוכר ארמה לתקופה קצרה. ההתיישבות הקיימת הצטמלה מילא; הצדדים הראשונים לצמצומה נעשו עוד ביום מלכותו של אלכסנדר השני ע"י הפסקת ההתיישבות על אדמות הממשלה

בפלכרים המערביים וכן צמצום ההתיישבות בפלכרים חרסון ויקאטראינוסטלב. רוח האיבה למושבות הורגשה כבר בכניסה התקנות אחרי סקירת איבנשינציג אשר נמסרה עוד בשנת 1880, אלומ הדיוון בה החל כבר אחרי הפוגרומים והגזירות הכלליות. מניסותם הדברים מתקבל הרושם שהaicרים הרוסים באזורי המושבות רואים עצם מוקופחים מכיוון שטחיהם רחבים נ מסרו ליהודים, והם היו צריכים להוכיח אדמתם מהיהודים בכיסף מלא.

אשר לשעיף הכללי האומר כי יש למסור את אדמתה הממשלת לאיכרים — כדי שייעבדו כקנין פרטני — נכללה בהצהרתו הערכה עוקצנית — ש„היהודים בכלל גטאותיהם לפקסלאציה, ודאי ייחררו את האדמות ברוחה במקום לעברן“. לפניה הניטוח הטופי מצאה הוועדה לנחז לפנות לשער הפלך החרסוני בסרביה טיהריב ולשאלות לחווות דעתו. תשובהו הייתה הדורה שנאה ובווא לכל מפעל ההתיישבות היהודית.

בסיום של התעוררות והתחדשות

ומעניין הדבר שדווקא אחרי שנסתם הגולל, כאילו על התיאישות היהודים והשר איגנאטיב אסר על היהודים אף עיבוד אדמה על שטחים חכרים — בשלה בקרוב המוני העם היהודי ההכרה בחשיבותה של עבודת האדמה, ואישים בעלי שעור-קומה, אידיאリストים טהורי-ישאים נתעورو להטיף לה בדיבור, בכתב, ובמעשים של ממש.

לציין מיוחד רואיה תוכניתו של נחום סוקולוב וקריאתו לייסד „מושבות יהודים לעבודת-אדמה“ (הצפירה שנה חמישית מס' 39 י"ב תשרי תרל"ט)

עד התיסודות קאלניות יהודים לעבודת האדמה* בימים לאחרונים הالة עשתה לה השמואה כנפים, וגם הרבה ממכה"ע העברים ומכה"ע בשפט הארץ הביאו את החדשנה הנכבדה כי חברת כל ישראל חברים נתנה את ידה להוציא אל הפועל את הרעיון הנשגב זהה, אשר לזכרו תאות כל איש יהודי.

הshmואה הזאת איננה נסונה, כי לע"ע נערכה רק הצעה כזו לפניו הוועד הכללי של החברה בפאריה, והוא עוד לא גמר אומר להוציאו לפועלות אדם. עורך ההצעה זאתليس קאלניות לייהודים תושבי רוססיא ורומעניאן, חלק את דבריו לשני מאמרם, המאמר האחד יכול חוות דעת בדברים על אףם על גופ העניין, והשני כולל את האמצעים המסוגלים להשגת התכליות הנרצה. עורך ההצעה יגול מעל עם היהודים, לא רק את האשומות אשר יטפלו עליו רבים מחכמיו ונכבדיו, כי היהודי לא יוכל ולא יחווץ לקחת על שכמו עבודה הדורשת

* העתקה מן מ"ע ארפיו איזראעליט.

יעיוץبشر לנין נשאר על מקומו בהחברה המדינית בהמצב אשר עמד עליו היום, לככלל את המסחר, סרסרים, מלאי נשך, מחזקי חניות, ועוסקים במרכולות. עורך הצעה יוכיח כי המשפט הזה יסודתו בדברת עם, ואין בו נוגנה ונחפוך הוא כי היהודים נושאים את נפשם לעבודת האדמה מהיה את בעלה ביתר שאות מסחר המוצע המכוא בשר ורוח, אשר פרי לא ישוה לו. להרבה הרעיון הזה בין העם, יציע העורך לכונן ועד מן כל מפלגות העם אשר יציגו לו למטרה, לטעת את הרעיון על תלמי לבב ההמון, ע"י חברות ומ"ע וכיוצא בהם. לסופו יחליה את פני הוועד להסביר אל לבו כי ע"י מפעל נשבג כזה אשר

יעמוד לדור דורים יעשה טובה רבה מאין כמות.

החלק השני של הצעה אשר בו ייאיר העורך נתיב על שאלת מוצא לכיסף הדרושים הזה הוא עורך בטוב טעם ודעת. להתחלה המפעל, תראת החברה ראשית לה, לכונן מוצאות בעבורו 10.000 משפחות. כל משפחה בעלת חמיש נפשות תשיג 20 דעסיאטינגען אדמה, וכיסף 400 רוא"ב במזומנים על הוצאות לכל הדברים הנחוצים לה. מחיר העשרים דעסיאטינגען גם הארבע מאות רוא"ב סה"כ אלף רוא"ב. יסולקו לחזורה במשך חמישים שנה בלבד גשך. התשלומים נחלקים באופן אשר נקל יהיה לכל עובד אדמה לסלק אותם בזמנם. עשרה שנים הראשונות חפסים הקאלאניסטים מתשולםים כל עיקר, בעשרות שנים השניות תשלם כל משפחה 6 רוא"ב לשנה, בעשרות השלישיות 12 רוא"ב לשנה, ברביעיות 28, בחמישיות 54 רוא"ב לשנה, ס"ה עולה בחמשים שנה 1.000 רוא"ב.

למktor מוצא הכספי ייעץ עורך הצעה לחברה לתקן מס הנרות בין יהדי רוסטיא**) ורומעניאן, 50 קאף' לגילגולת מדי שנה בשנה. גביהת המס הזה יכול להעשות בעיר הגודלות ע"י פרנסים הקהילות, והערירים הקטנות ע"י רבנים, ושני פקידים ימננו, פקיד אחד מן המஸלה ואחד מן היהודים. לפפק על גביהת המס בסדר נכוון ולשלוח את הכספי אל הוועד. בהיות כי מספר היהודים אשר ברוסטיא ובرومעניאן עולה הוא על שלושה מיליון, מובן הוא כי המס הזה יביא $\frac{1}{2}$ מיליון רוא"ב לשנה, ואם נגча מזה 15 פצ"ט הוצאות שכיר הגובים והוצאות בלתי נගבים, ישאר לנו גם אז 275.000 רוא"ב. הכספי הזה יוכל להיות לחברה ליסוד מוסד לחפש המוצאות.

ממשלה רוסטיא הראתה בעלייל, כי היא עומדת הcn לתמוך ולשחד להיהודים אשר יאבו להחזיק במעט רעיון ישוב האדמה. וכך אין כל ספק כי לא יקשה מן הוועד לקנות מאות המ_mAה 200.000 דעסיאט' אדמה פוריה ודשנה בגוביערן הצפונית והדרומית במחיר 30—20 רוא"ב, ובתנאי כי השווי יסולק

**) עורך הצעה בארץ צרפת לא ידע כי בארץ רוסטיא כבר נסוד מס הנרות, ונועד לככלת בתיספר שונים ליהודים. *טראנס הנטער פאנץ זיין – זעטער*

בתשלומי מוחלקים במשך 25 שנים. החוב אשר הממשלה תהיה נושא בהחברה יסולק לה ע"י אחד הבנקאים הגדולים בחיל', או באופן אחר, החברה תוכל לעשות חוויה עם אחד מأدירי הבנקאים, ותעניק לו רביע פרץ' לשנה חלף עמלו, למען יאשר ויקים את השטרות חוב של החברה לממשלה, וימנה על חשבון הממשלה במשך 25 שנים, לכל שנה 240.000 ר'ב. החברה תוכל להשתר על ג'כ' אצל הממשלה להשיגמנה רשיון, להוציא שטרות בטחון (אקטיטען) על המאותים אלף דעסס' בעבורת החברה; ונעה הוא מעל כל ספק, כי שטרות כאלה יהיה נמכרים בנקל במקח גבוה עלי השער יען כי גודלי עשיiri איראפא כמו ראטחשילד, הירש, בליכרעדער וכ' בין החברים ימנו. لكن מוטלת החובה על כל איש יהודי אהוב עמו, לאטף תתיימות מלאה האנשים אשר יעדמו נכוון לאחיזו בעז החיים עובdot האדמה, ולשלחן אל החברה לפארוי, ולעוררה למהר ולהחיש עורה בעניין הגדוול והגערץ הזה. ולבנו נכוון בטוח כי אם כל איש יהודי יתמן מכחו את ההצעה הזאת, אז יצא אל הפעול, וכל איש אשר לב לו עז ידע את רב הטוב הצפונ בקרבתה.

נחותם סאקאלאוו

תוכנית זו הייתה מכוונת להתישבות ברוסיה, פורסמה בשלתיות השבעים. אולם באירוע הימים ההם, וביחד לאחר רצח אלכסנדר השני, הייתה קרייאתו קול קורא במדבר.

בשנת 1880 נוסדה בפטרבורג חברת "אורט" * שתפקידה היה להרבות מלאכה וחקלאות בקרב היהודים ברוסיה. שטחי פעולתה: סיוע בהקמת בתמי מלאכה ומשקים חקלאיים ובהזקתם. קרן לאשראי זול, עזרה ברכישת חומריים, פלי-עבדה ואדמות. חברת זו פעלת גדולות ברוסיה, בעיקר בהקמת מפעלים ללימוד מלאכה לנוער ולמוגרים (אחרי מלחתת העולם הוסיפה לפעול בפולין, במדינות הפאלאטיות וברוסיה הסובייטית. בשנים האחרונות הרחיבה את פעולותיה בישואל).

בראשית שנות השמונים קמו הסופרים ל. פינסקר, לילינבלום ואחרים, והניזו את היסוד לתנועת חיבת ציון. עם יסודה — נתעورو צעירים אידיאליסטים בשנת 1882 וויסדו את תנועת בי"לו ("בית יעקב לכט' וולכה") ששאהפה לעבודת אדמה — אבל אך ורק בארץ ישראל.

באוטו זמן (1881) נוסד באודיסת גרעין לתנועת "עם עולם" שמיטידה ראו גם הם צורך בהבראת העם על ידי עבדת אדמה; באוירה העcosaה ששרה ברוסיה בימים הגיעו אנשי "עם עולם" למסקנה שהגשמת רעיונות תיתכן רק באמריקה החופשית, בעלת השטחים העצומים והאפשרויות הגדלות. מהם שחדרו אף על קאנטונג יהודי עצמאי.

* "אורט" — ר'ת של שם ברוסית שפירושו: חברת להפצת העמל בקרב היהודים.

ויצר תנוצה זו היה המורה מוניה בזקאל, שחי בקרבת אוצ'אקוב על-ידי אודיסה. אליו ה策רף המורה משה הרדר שהיה מלמד פרטי לנערים מבתי עשירים באוצ'אקוב. משה הרדר ידע גרמנית, וכתב שירים בידיש ובעברית. אל שנים אלה ה策רף שניאור באליה, מורה למתמטיקה בגימנסיה היהודית באודיסה, בה לימד לילינבלום ספרות ותנ"ך. עיקר רעיונות של שלושת המייסדים היה הפיכת המוניה-העם לעובדי-אדמה.

לאחר תעלולו בעליפה ובכתב — התפשטה האידיאה חיש מהר באודיסה ובערים ועיירות רבות. סוחרים, בעלי מלאכה, סטודנטים ניספו אל התגועה. בשנת 1882 הפליגו לאמריקה ב-6 קבוצות, ואולם שם טפהה המציאות על פניהם. האדמה באמריקה הייתה אמנם בזול בימים ההם, ואולם להתיישבות נדרשו גם שם השקעות גדולות. האדמה הייתה שוממה, בחלקה מיוערת, ווקקה לטיבם והשתחה. בנייני-מגורים, מבני משק, בהמות-עבודה וציוויל משקי לא היו. הכספי שהוא איהם הוציאו ברובו להוצאות-הדרך ובשביל הקמת המשק לא נשאר הרבה. המושבות שהוקמו בעורף פילאנטרופים נאבקו בתנאים קשים מאד ואחרי שנים אחדות החלו העייבות והבריות אל העיר עד שהתגועה נתקסלה. מלבד שתי התגועות הנ"ל גם המפעל ההתיישבותי בארגנטינה מיסודה של הבארון הירש, שכידוע השكيיע בה מיליוןים רבים, רכש שטחי אדמה עצומים, העמיד לירושות ההתיישבות בניינים, ציוד, מכשירים וכל הדרוש. יתר על כן: הוא גם נשא בהוצאות הגירת האנשים מרוסיה לארגנטינה. אילו היה קמים ברוסיה האידיאית של שנות השמונים כמה עשרות שנים קודם לכן — היו קמים באודיסה אף כפרים יהודים בהם היו מאות אלפי נפשות עובדי-אדמה. עם זאת יש לציין כי ההთעוררות עזה לעידוד ושביל ההתיישבות הקיימת שחללה להיות מבודדת ותملת להיעזר בהדרכה ואמצעים.

ההתיישבות במפנה

עוד לפני שהגיעו הפרעות בשנות השמונים לשיאן — כבר גושלו בשנות השבעים מאות משפחות כעונש על "רשנות"; מיד לאחר מכן בא הפוגרום ב-4 המושבות, והיתה אווירה של פחד בכל הארץ. עתה היססו השלטונות בפטרבורג לזכות את המתישבים היהודיים בתקנה הכללית, לפיה יועברו אדמות המשלה לאיכרים ויירשםו כקנינים הפרטי. בהזדמנות זו מעוניין להביא כמה מהlıklarוטיו של שר הפלך טייחיב בעניין זה:

"הנסיך של עשרות שנות ההתיישבות הוכית שהיהודי אינו גותה להרווית את לחמו בעבודת-אדמה קשה".

„למעלה מ-130 אלף דיסיאטין אדמה נטבחו במשך עשרות שנים ללא תפוקה ופריוון, מחוץ לעוזרה העצומה שהעמדה לצרכי היהודים.“

„בכל רחבי רוסיה לא נמצא אף כפר רומי אחד, שהונקה לו ביד כה רחבה עצורה למיצר כי מזון, ואפילו לבניין בתים-מרחצאות כמו שניתן לכפרים היהודיים. הענקות אלו אינן בגדר סוד בפני האיכרים הנוצרים והן מעוררות רגשות לא טובים כלפי היהודים...“

„... מסירת האדמות ליהודים כקנינים הפרטיגר תגרום לכך שככל יהודי ישמש בזכות בעלותו, כדי להחייב את אדמותיו ולהשקייע את התמורה בעסק יותר מכנים.“

„את המושבות היו צרייכים לבנות על יסודות של פחות הפסדים לממשלה ופחות התగורות באיכרים הנוצרים.“

טיחייב הציע למצוות את יהדות הקרים לכל משפחה יהודית: במקום 30 דיסיאטין להסתפק ב-20. הוא גם הציע להשתמש בתקנה שנתקקה לפני כ-30 שנה — שככל מתישב אשר משך לא הגיע במשך 6 שנים לנצח מסויים — ימושל מאדמותו.

חוות דעת זו תאמנה את הלבירוח בשנות השמונים בפרטבורג.

באותן השנים עמדת ההתיישבות היהודית בפנייה מפנה. מפאת איסור רכישת הקרים, נישול המתישבים „ירושלנים“ מנהלותיהם, הפוגרומים, ונוסף לכל אלה פורענות הטבע, היה מקום לחושש שהקלאות היהודית תתנוון עד אשר תחול פליל. אך דוקא בשנות הגירות החלו החקלאות למצוא מHALCALIM בצד היהודי ולרכוש לבבות. חוכרים ומוגנים שבכפרים פונדקאים וחנונים וערים, רוכלים, חייטים וסנדלים, שתושבי הארץ ראו בהם טפילים ורמאים — הפכו להיות ציבור היהודי של עובדי-אדמה. אמנים מפוזרים במושבות בודדות בין מאות כפרים רוסיים, איכרים בודדים בכפרים נזירים —

אך שבט שאורח-חיים מסוימים מצין ומייחד אותו.

ודאי שגורם עיקרי והשוב בתהליך ההטעומות של ההתיישבות היהודית הייתה המצואה הכלכלית שורה עברי „תחום-המושב“. אולם נוצר כי מדובר הוא בשנות השמונים והתשעים — עשרות שנים לאחר הגירוש מהכפרים, גזירות הגיוס לצבא. לאחר המפנה החלילי ביחס השלטונות לא קשה היה לאיכרים היהודים למכור את מטלטלים ולבור העירה. ואם במקומות עזיבות אלו רואים חתירה מתמדת לשיפורים ושיכולים — הרי זה ממש שהמתנחלים הפכו במשך הזמן לחיות איכרים. בני הדור השני והשלישי שנולדו במושבות, היו כבר בני בית בעבודות השדה, וחמי הכפר נתחכבו עליהם. הודות להם פעל המשק ביותר יעילות, וכותזה מזה נהייה רנטабילית יותר. הבית הרועש תוכן והוורח; שופר סלה-המוזגות, וגם העבודה המאומצת הוקלה עם שיפור כל-העבודה ובஹמות-העבודה.

ההוּי במושבות היה יהודי במלוא מובן המלה. בכל מושבה היו: רב ו肖וחט, בית-הכנסת ובית-מרחץ, תלמודי תורה ובתי-ספר — בהם למדו לשון רוסית ולימודים כלליים. לבנייה הנוצר לא חסרו ספרים ברוסית וביידיש. האפוטרופסות הממשלתית הכוּבת נתרופפה. האיכרים געו עצמאים יותר וחיה-הקהילה — אוטונומיים; ראש-הכפר נבחרו בבחירות כללות; וגם הצורה החיצונית של המושבות נשתרפה. ארכיטקטורה, דת, שפה, תרבות, כלום לא היה מוגדר כמיון.

התקדמות במושבות הרסן ויקטרינוסלב, בבסארביה, ובפלכים המערביים עשו רושם על החנוני הצעיר, שנאבק קשה על קיומו, והיה עומדת בחנותו מוריחת המשמש ועד שעה מאוחרת בערב ומצחפה לקונה; נתרבר לו כי יהודים חיים מעבודת-אדמה ומתקנים בכבוד ללא תלות בזולות.

יש לזכור שבאותה תקופה כבר נסלה מסילת-הברזל בקוים המרכזיים, היהודי מליטה לא היה צריך להיטלטל שלושה חדים בדרכים כדי להגיע לחרסן או לבסרביה. רבים ביקרו שם וראו בעיניהם את היי האיכרים היהודיים ממש.

אמנם לא כל אלה שהחקלאות קסמה להם יכולו לרכוש או לחוכר אדמה, אולם יהודים מצאו דרכם לחוכר דיסיאטינה אדמה על שם נוצרי ולגדל עליה טבק, בוסתני-ירקota, או עדרא-פרות.

בשנים עברו היו מתייחסים בעלי-הbatis האמידים והיהודים בעלי-קפפני המשי בזילוזל לעובדה ולמלאה ולוועסקים בעובדה גופנית. בעירה היו קיימים מעמדות חברתיות: עילאים, עליונים, גבויים, ביןינים, פחות מביבניים, פחותים, ופחותי פחותים.

בשלבי החברה, מלמעלה למטה, עמדו — העשי, הגבר, האميد, בעל-הבית, החנוני-הצעיר, הרוכל וכמובן — המשרותים לפי דרגות כהונותיהם. אחרים באו: הצורך והשען שמעמדם היה מהוֹן יותר מזה של הנגר; וזה היה "יחוץ" יותר מהחייב. במידת-מה התגאה החיטט על הסנדלים. הנפה מרוז-הטסומים והעגלון עמדו כמעט בשלב הנמוך ביותר; אך גם הם היו נעלים על הסבל או על שכיריה-היום בעבודה שחורה. חקלאים לא היו כמעט, ויחוסו של היהודי עובדי-אדמה הגר בכפר היה נמדד לפי גודל שטח האדמה שברשותו, גודל הכנסותיו, תרומותיו לבית-הכנסת וכן אם היה במשפטתו או במשפטת אשתו דוד שוחט או דיין או בדין חנוני בשוק העירה.

והנה בשנות השמונים החלו סופרים ידועים שם להרים על נס את העבודה והמלאה, אף להזכיר שגם אבותינו היו רועי-צאן, כורמים ויוגבים. טודנטים עזבו את לימודיהם ועלו לארץ-ישראל לעבוד אדמה, יהודים חיסלו את עסוקיהם ונרשמו באגדות "עם עולם" על מנת לנדוֹד לאמריקה הרחוכה ולהתנהל שם כחקלאים.

לבד מ"חיבת ציון", "עם עולם" והבארון הירש, נמצא אישים ועסקנים ששאפר

לפעול בקרב חמישה המיליוון של יהודי רוסיה, לפתח בקרבם את המלאכה להרחבת את מספר עובדי האדמה ולהקל את מאבקם הכלכלי על ידי עזורה קונסטרוקטיבית. בינהם היו אגרונומים שהבינו כי האיכר היהודי יחויק מעמד ויהיה צמוד לאדמותו ולעבדותו, רק אם ינכט שיכלולים במשק, ינוהג מחוורי זרים, יטע גנים מזינים מושבחים, יוכנס מכוונות חקלאיות. לשם כך דרושים היו אגרונומים-מדריכים, חוות לימוד, תחנות נסיניות, אשראי נזה וול לחקלאים. החברה להתיישבות חקלאית (יק"א) הקימה «וועד מרכזי פטרבורגי» שקיבל על עצמו לפתח מקצועות פרודוקטיביים בין יהודירוסיה ולעוזר להגזרים אל מעבר לים.

המפקד בשנות 1898-1901

«וועד הפטרבורגי» של יק"א הציג מראשתו בעירנות חברתית, ולא היה ביורוקרטי כמשמעותו חברת יק"א בארגנטינה, והפקידות מטעמה בראשית ייסודה המשובחות בארכ'ישראל.

בז'ועד זה וסביבו נתרכו אישים, כבארון גינזבורג, הד"ר ז. ל. קאנלסון (הוא הספר «בוקי בן יגאל»), ל. ברומסן, א. גרוונברג, מ. ווינברג, ו. סליזוברג ליד הוועד הייתה הווקמה «סצ'יה חקלאית» שערוכה מעין «כינוס» של האגרונומים היהודיים. מספרם לא הגיע למניין, אולם כולם היו מוסרים לרעיון הפצת החקלנות בקרב היהודיים. בינהם היו עקיבא אטינגר (שהחרי מלחמת העולם הראשונה היה מנהל מחלקה להתיישבות בהנהגת הסוכנות); ב. בריזק, כלכלן-חקלאי מנהלי יק"א ברוסיה (משנת 1938 פרופסור לככללה בריזק), כלכלן-חקלאי מנהלי יק"א בירושלים; ז. ברטנון שנשא משרה גבוהה במיניסטריאת אוניברסיטה באנטוורפן; י. קראסולשצ'יק שניהל מטעם הממשלה הרוסית את המלחמה טריון החקלאות; מ. ולר, שעבד בזומטבו; ש. לבארסקי בפילוקסירה שפיטה בכרכ'יסטרניה; ו. ברונין שעבדו גם הם בזומטבו ונתמכו אחראיכ'ך לניהל את עבודות השיפורים במושבות ואת בית-הספר החקלאי במושבה נובופולטבקה, שנוסף על-ידי המיניסטריון להקלאות בשביב בניה-מושבות, בזכות ממצוי של גרטנווז.

צד ראשון בפעולות האגרונומים הייתה עריכת מפקד בקרב האוכלוסייה החקלאית היהודי. לשם כך נסעו בעגלות מושבה למושבה, ובכל מקום ישבו עם האיכרים, מילאו שאלונים ושותחו איתם. מסתבר, שתוך כדי ביקורים אלה השמיעו הפקידים הערות ודעתות על מחוור וריעם, על מהרשאה משוכלתת, על זניםershים של עצי-פרי, על אופניים-שימורים, וכן שמעו מפי האיכרים על בעיותיהם הם: חוסר קרקע, מחילות הבקר, הצורך בהלוואה עד היבול וכו'. היה

זה המגע הראשון בין החקלאים היהודיים לבין יק"א.

המancock נ משך שנתיים (9—1898). לפיו, ולפי ידיעות מהימנות מקורות	
אחרים ע"י הסקציה החקלאית, נמצאו:	
בפלך חרסון 21 מושבות — 3187 משפ' — 18,802 נפש	
בפלך יקטרינוסלב 17 מושבות — 1416 משפ' — 8,389 נפש	
גורודנה, מוהילוב מינסק וקיוב 62 "	
וילנה, ויטבסק, ווהלין פודול, צ'רניגוב 61 "	
וילנה וקובנה בסרביה 23 6 2,113 5,158 "	
26 יושבים לגידול טבק — 2,151 נפש	
6 יושבי כורמים — 1,068 נפש	
בעשרה פלci פולין 2509 משפ' כ 15,054 נפש	
בס"ה — 78,325 נפש	

השטח המעובד בידי יהודים היה קרוב ל-115 אלף דיסיטין. במancock האוכלוסין הפללי משנה 1897 רשומים כעוסקים בחקלאות 40,611 ראשי משפחות, והם 192,721 נפש. הפרש זה מתבטא בכך שב Hancock האוכלוסין כללו כחקלאים גם עגלוני הובלת עירוניות, קבלנים לכריתת-יערות, פקידיהם ופועליהם. לעומת זאת נշבו לחקלאים בענייני הסקציה החקלאית למעט משתי רבעות אנשים, שעסוקו בענף חקלאי מסוימים על שטחים זעירים, ברובם: הטבקנים, מגדרי-ירקות, חלבנים, כורמים ומגדל-דבוריים. והרי מספרים על "חקלאים של ענף אחד", שרכזו על ידי "הoved הפטרא" בורג"י של יק"א בכל הפלכים, בעוזרת סוכנים:

בירקות ופירוט	עסקו	11,299 איש
במשק חלב	עסקו	7,454 איש
בטבקנות	עסקו	1,695 (כולל הטעקנים בסרביה)
בכרמים	עסקו	780 (כולל הטעקנים בסרביה)
בכורות	עסקו	200 איש
בענפי חקלאות אחרים	עסקו	93 איש
בסך הכל	21,521	 עובדים

אם נניח שכנגד כל עובד במשפחה היו שתי נפשות שלא עבדו (ילדים, קשישים) הרי לפניו 64,565 נפש שפרנסתם על החקלאות.

מלבד כל אלה נמצאו ברוחבי-רוסיה לפחות כ-12 אלף יהודים פועלים החקלאים אצל אחרים, בעיקר אצל בעלי-האחוזה בשדות הסלק, הסוכר, ועבדות עונתיות. אם לצרף את כל המספרים — הרי שבשלב המאה התשע-עשרה היו כ-150 אלף נפש מישראל שפרנסתס על החקלאות.

"הסקציה החקלאית" שעלייד יק"א חילקה את החקלאים לפי סוגים

ובודחתם:

בזוריית שדות, או בפלחה	עסקו	51,539	נפש
בענפי החקלאות מיוחדים	עסקו	64,563	נפש
בעלי נחלאות פרטיות או חוכרות	עסקו	19,930	נפש
חקלאים שכיריים אצל אחרים	עסקו	12,901	נפש
			בסך הכל 148,933 נפש

לפי המפקד הכללי שנערך בשנת 1897 קבעו, שהיהודים העוסקים בחקלאות מהווים 3.81% מכלל האוכלוסייה היהודית ברוסיה, ואילו לפי הסטטיסטיקה של פוקרי יק"א היו החקלאים כ-3% מכלל האוכלוסייה היהודית ברוסיה.

בעלי אחזות וחוכרים

עד בטראם חוקקו "תקנות היהודים" משנת 1804, לפיהן ניתנה ליהודים רשות להתיישב על אדמות הממשלה ועזרה בהלוואות לצירוף המשק — לא הפריע החוק ליהודים לנקות אדמות לצמיחות או להחרור אותן.

"תקנות היהודים" משנת 1804 וכל שאר התקנות שעשו בהתיישבות יהודית כל שנות המאה ה-19 עודדו קניה וחכירה של אדמות על ידי יהודים בלבד חוקי ה-3 במאי 1882. ככלומר — הם יכולים לרכוש את האחזות שaicריהן היו משועבדים לאדוניהם בעלי-האחזות.

למרות זכויות אלו, לא נודרו יהודים עשירים לרכוש אחזות. עסקי המסחר וה תעשייה הכניסו יותר, וגם הבטיחו זכות-ישיבה בערים הגדלות שלא הייתה בהן זכות ישיבה ליהודים.

בחשפעת הגזירה לגיוס בני-היהודים לתקופה של 25 שנים ויותר, ואולי גם בגלל התעוררות מסוימת, החלו יהודים בעלי אמצעים בגיןניים מהתארגנים, רוכשים יחד אחזות או חקלת-אדמה, מחלוקת ביניהם את האדמה, בונים בתים, ומיסדים יישוב חקלאי.

בשנות הששים הראשונות החלו עשירים רבים לרכוש אחזות לצמיחות או בחכירה לתקופות-שנתיים ארוכה. מהם שהסתפקו בעבודן החקלאי מהם שניצלו לפיתוח תעשייה וחוrostת.

בשנת 1864, כמסופר, פורסם חוק לפיו אסור ליהודים לרכוש אדמות מהאיכרים ובעלי האחוות בתשעת הפלכים המערביים הצפופים יותר. מכיוון שהחוק זה לא חל על יתר הפלכים — המשיכו יהודים לרכוש ולהcorr אחוות בפלכים אחרים בתנאים נוחים, והקלות נתנו ליהודים משנת 1860 בעשרה פלכי פולין הקונגרסאית.

חוקי ה-3 במאי 1882 לא חלו על פלכי פולין הקונגרסאית ורק בשנת 1891 הוגבלה רכישת קרקע מאת איכרים, ואילו לבני רכישת אחוות לא חל כל שינוי לרעה.

רכישת אחוות הייתה קשורה בהשקעה כספית שرك עשירים מאד יכול לעמוד בה, אך גם יהודים לא עשירים ביותר יכולו להcorr אותה. על כן היו האחוות החכורות על-ידי יהודים רבות מהנרכשות לצמיות.

חוקי מיי 1882 ביטלו את הקאים; השתחים הקנויים נשארו קניין יהודים, אולם האיסור גרם לחיסול והפסקת כל חכירה. אם חכירת דיסיאטינה לגידול טבק, או בחכירת אחוות בת אלף דיסיאטינות.

אין בידינו מספרים מדויקים על כל השתחים החכורים על-ידי יהודים עד להופעת החוק ה-3 במאי 1882, אולם נמצאו מספרים על שתחים חכורים ב-12 פלכים לאותו תאריך והם 1,998,658. ככלומר קרוב לשני מיליון דיסיאטין, יש להניח שגם הפלכים היו שתחים גדולים למדי הכו רים בידי יהודים.

גם אחורי שפורסם החוק נאלצו היהודים להערים עליו והמשיכו בחכירות, אם כי במידה מוגבלת. החכירה הייתה על שם של נזاري נאמן, שלא הדיר עצמו מטובת הנאה מסוימת על חשבון "עיסקה" זו. הפקידות שוזודה כמובן. עקייפות-חוקים כאלה היו מעשים שכיחים במשטר הימיים הtmp ברוסיה, הדבר הפתגם הרוסי מאותם הימים: "אין דבר בלתי-אפשרי ברוסיה".

המפתייע בכל הפרשה היא העובدة שרוב האחוות שהוחכרו ליהודים נשתייכו לאצולה המיוחתת — למיניסטרים, שרי-פלכים ואישים רמי-על. הם עצם היו בדרך כלל שונאי-ישראל אך הוציאו מהכלול "הודי שלהם" או שניים שלושה "יהודים נאמנים" שצווינו בפיהם כ"סימפاطיים". באמצעות "היהודי הנאמן" היה האציג מוכר את יבול-אחוותיו במחירים גבוהים יותר וcona את הדרוש לאחוותיו ולביתו במלחירים נוחים. מאז ומתמיד היו בני האצולה למיניהם וה-פריצים רגילים להשתמש ב"יהודי הנאמן" שתהיה בעיניהם החכם והנבון בבני-ישראל. נהוג זה נמשך גם בשנות הריאקציה, וכשהאחד מאנשי האצולה עמד להחכיר אחוות — השיג מהיהודי שלו או היהודי של חברו את התנאים הטובים ביותר. במקרים אלה לא תמיד היה צורך להעביר את החווה על שם הנזاري; לדבר הגרא או הנסיך היה משקל יותר מוחזה כות.

מכאן מובנת גם יכולתו של היהודי החוכר לנוהל את האחזקה ללא הפרעה. הגוברנטור בעיר הפלך, האיספראברנק בעיר המחוות, והפקידות המקומית ידעו שהاחזקה החכורה על ידי היהודי שיכת למיניסטר פלזני, או למי שהיה מיניסטר והוא מועמד לתפקיד משרה רמה אחרת, כל פגיעה ביהודי הריהי "פגעה בהוד מעלהו". חסותו זו של מהכיר האחזקה לא מנעה את הפקידים מלדורש שוחד רב ותשורת על ימין ועל שמאל. כשהיה צורך או רצון השתמשו בחוק בכל חומר הדין, אולם בכל חוקי רוסיה היו כפופים להחקיקת האומר: "אין דבר בלתי-אפשרי ברוסיה".

"חוק חיים" זה שלט במשך עד כדי כך שאף בסטטואיסטייה הרשמית של השלטונות ובסטטואיסטייה שפרסמה חברת יק"א בשלבי המאה התשע-עשרה רשומים מיספרים על שטחי הקרקעות החכורות בידי יהודים. מספרים אלה לא היו מדויקים במיוחד, כי ריבים מהחכורים העלוימו את דבר הנסיבות מחשש פגעה. אך הם נרשמו בדفاتראות הממשלה ונתפразו ברבים ללא חשש של תקלת.

בסיון של התקדמות ורוחה

בראשית המאה העשורים הלה התקדמות נספה בתתיישבות היהודית ברוסיה. החקלאי היהודי חש עצמו עומד בשתי רגליו בחמי הכפר. הבנים המושרים באדמה החלו מסיעים בעבודה, ורוח חדשה של יוזמה וקידמה עברה ביצור החקלאים היהודים במושבות.

כבר ברבע האחרון של המאה התשע עשרה חלה התקדמות בדרכי העבודה החקלאית ברוסיה, אולם רק באחוזה הגדלות, בהן הונגו מכונות, מכשירים חדשים ושיטות מושכילות, כבארצות-המזרח. גם המתישבים הגרמנים ברוסיה עיבדו את אדמותם במכשורים נוחים יותר ובשיטות עבודה ייעילות. האיכרים הרוסים המשיכו בשיטות אבותיהם, והיהודים, אשר ראו בשנים הראשונות באיכר הרוסי סמל ודוגמא לעובד האדמה הטבעי, חיקו אותן. אולם, כבר ציינה קדום העבודה שהוצאות האיכר היהודי היו גדולות בשליש מהוצאות האיכר הרוסי, אף אם היו הכנסותיהם דומות. והיהודי הוכחה להשלים את הכנסותיו ברוחים מהחוץ, או בשילול ענפי המשק כדי להגדיל את הרוחים במידה ניכרת.

כבר בפיגייתה הראשונה בין האיכרים היהודיים והאגרונומים שערכו מפקד יק"א בשנת 1898–9 — לא הסתפקו האורחים במילוי השאלה ורישום המספרים. האגרונומים היהודיים הראשונים שהיו אידיאיסטים ומלאי-להט לא נמנעו בכל הזדמנות מלהסביר את ייעילות מחוזר-הזרעים, את הסכנות שבמלחמות השידפון בדגן, מחלות הפילוקסירה בגפניים, את טיבת של מכונה

חקלאית החוסכת כוחות אדם, מקמצת בהוצאות וגורם ליבולים גדולים יותר. כדי להניג מהאזור ורעים יעיל דרישה הסכמה כללית של המושבה לזרע כל תבואת בוגש מסוימים; כדי לובל כל שנה שדה מסוים — דרישה רפת במספר מסוימים של ראש-יבקר, ופירוש הדבר: למעשה — רכישת מספר פרות נוספת, שעיה שהפרוטה אינה מצויה. כדי לאmir זרעה ביד — ב'ובוקר', ומגל במקצהה, דרישה שוב השקעה. גם שאלת המחוור הכספי אצל האיכר היא בעיה רצינית. מכירת יבול-השדות נועשית בסוף הקיץ, יבמוך כל חודשיה השנה עד היבול מסתבר האיכר בחוכות אצל החנווני, בעלי-המלאכה והמלואה ברביה. להיטס נסף גרם החשש מפני חוסר הדרכה ומדריכים; ובדרך כלל אין טبعו של האיכר נוטה לשינויים דראסטיים באורח-הჩאים. למפנה בשיטות החקלאות אצל היהודים בשנים האחרונות בהרבה התעוררותה של חברת יק"א לעוזלות במושבות שאחת מהן הייתה — כמספר בפרק הקודם — יסוד חוות-הילמוד, בהן הקשרו עצם מאות נערים בענפי החקלאות להלכה ולמעשה. הללו בחורם אל משקיהם הכניטו שיכולים. אחדים מבוגרי-החוות היו גם מדריכים במושבות היהודיות.

בתנאי התחברה בימים ההם, לא היה תפקידו של אגרונום קל. עליו היה לבקר במושבות שהරחיק ביניהן היה גדול למדי ולהציג באיכרים שמרניים שחששו מכל חדש. אולם האגראונומים התעקשו להנaging את השיכולים ויהימת. ואמנם ממש הומן, הודות לתוצאות התיאוביות, הוכנסו תיקונים ושינויים גם במשקיהם של השמרנים באיכרים.

כדי שהaicר לא ייאלץ להשיג הלואת בריבית גבוהה, יסדה יק"א במושבות "kopot arsai" והזקוק להלוואת היה מקבלת בתנאים נוחים. ומכיון שגם "הומטבו" הרוטית פעלת בכל כפר-ירוסיה בכיוון של הדרכה, חוות-הילמוד, הכנסת מוכנות ומכשירים קלאיים — נוצר שיתוף פעולה מסוים בין הזמטבו הממלכתית ובין חברת יק"א היהודית. ממש שנים פעולתה של יק"א במושבות היהודיות מראשית המאה ועד המהפכה, השקעה החברה בפיתוח, בהדרכה ובשאר פעולותיה — כשתי מיליון פראנק.

במושבות חרטון ויקטרינולב באה הרווחה גם הודות לחלוקת המתוודשת של הקרקע. מ-40 הדיסיאטינות שהוקכו למשפחה בראשית ההתיישבות נמסרו לכל מתישב 30 דיסיאטינות לעיבוד, ו-10 דיסיאטינות נשארו כריזבה לעתידי. 25% מכל שטחי הקרקע במושבות (שנקראו בשם "אוברוצ'ני אווצ'אטזוק") נשארו מחוץ לעיבוד היישר של האיכרים, ולשכת האפוטרופוסות החכירה אותם לכל דכפין. הכנסתות דמי-החכירה הוצאה על הפקידות המלומית, על עורה וסעד בשנות בצורת ועל הוצאות ציבוריות אחרות. 30 הדיסיאטינות שנמסרו לכל משפחה התחלקו ממשך השנים לירשיהם בני-דור המשך

הראשון ואחריהם לדור השני והשלישי; אם היו היורשים מעתים היו החקות שנפלו להם בירושה גדולות; ואם היו רבים, נטאצל השטח לחקות קטנות. במשך 3—4 דורות נתהווה מצב של אירושיון בחלוקת הקרקע: חלק מהaicרים בני משפחות מעוטות־ילדים היו חלוקות בגנות 10 דיסיאטין ומעלה. ואילו לאחרים בני משפחות ברוכות הבנים היו חלוקות קטנות כדי 2—3 דיסיאטיניות, אף פחות מזו.

נשתה גם פעולה מוצחת למען חלוקה חדשה של הקרקעות הרזביות, ובקץ 1902 קיבל כל מושבה תוספת קרקע של 25%, לזכותו של כל זכר במשפחה.

אתן השנים חל עוד שינוי לטובה — הוסר הפיקוח הממשלתי המוחדר על מושבות חרסון וקייטרינוסלב שהיה נהוג עשרות שנים. מעתה היו האיכרים חופשים לנצל משקם לפי רצונם, וחופשיים לצאת ממושבנה ולבדק בעיר ללא רשות מיוחד. בחודש החרוף כשההעבודה בשדות נסeka, יכולו האיכרים שנותמכו במלאה מסוימת לצאת את המושבה ולעסוק במלאכתם בכפריים הסמכים או בערים הנמלאות.

כל מושבה מתנהלה על־ידי נבחריה, כנהוג עד אז היה ראש־מושבנה ("שולץ") הנבחר גם השופט המקשר, האחראי כלפי השלטונות, ובמציע הוראות השלטון בתחום המושבות. מלבד ראש־הכפר היו נבחרים עוד שניים להנאהה הרשנית של המושבה. בעניינים חשובים הייתה נקראת אספה כללית בה התקבלו החלטות המכريعות.

תהליך ההתקדמות המשך, כאמור, שנים רבות, ולא חסרו מישגים ואכזבות, אולם ככל שרבו השנים שופר מצב האיכרים היהודיים. למרות שהיו מפוזרים ברחבי רוסיה ולא היו מאורגנים בין לבין עצם, החלו להוות שבט קלאים יהודים, מושרים באדמה. תופעה זו של יהודים עובדי־אדמה חרוצים שוב הוכיחה לנוצרים שהש>((פטם על אידאומאות יהודים לחקלאות — לא הייתה נוכנת.

בימי מלחמה ומחפה

כשפרצה מלחמת־העולם הראשונה, גויס מיטב הנער למלחמה. המושבות היהודיות, בדומה לשאר הערים, נטרקו מבני־הנווער ומכווחות העבודה העיקריים. מדיפעם הוטלו על האיכרים חובות הסעת־צבא והובלה־ציז'וד לעבר החוץ. הסוסים הועסקו במסעות למרחקים גדולים; כעגלונים במסעות־החובה שמשו זקנים לעלה מגיל הגitos או גברים צעירים. אלה אלה נעשו בשנות

המלחמה לעובדים העיקריים במשק. גיוסם וגיוס סוסיהם הביא להונחה בעבודות השונות.

אין בידינו מספרים על תוצאות המלחמה ביישובי היהודים בפלכים המערביים, אך ידוע כי האוכלוסייה במושבות חרסון ויקטרינוסלב, שננטה ערבית במהלך המלחמה 42 אלף נפש, פחתה בשנות המלחמה בערך בשליש. חלק גדול מהבתים נהרס והאיגונוטאר החיה גם הוא פחת מאוד.

בתום המלחמה כשחורו החלילים לבתים, והחלה מלחמת-האזורים בין כוחות הבולשביקים והלבנים — נזרחה אנרכיה בחצי המדינה. התארגנו כנופיות פורעים במטרה לרצוח יהודים ולשודד את רוכשם.

באלפי ערים, עיירות וכפרים בכל פלכי אוקראינה ורוסיה הלבנה פרצו פרעות. היהודי הכהרים שנשארו בחיים נטשו את בתיהם וכל אשר להם, וברחו לערים הגדולות. היו עיריות שרוב תושביהן נרצחו, האוכלוסייה היהודית ב"תחום המושב" הייתה מופקרת לשודדים ולפורעים. ריבות מיהודי אוקראינה נרצחו ורוכשם נשדר באותו שנות פורענות של מלחמת האזרחים ב-1918-1920.

גורל האיכרים היהודיים הבודדים בתחום הכהרים הנוצריים, או ביישובים הקטנים הסמוכים לכפרים, היה כגורל יתר היהודים הכהרים. הנשארים בחיים נטשו את בתיהם וכוכבם ונמלטו אל הערים. נחרבו גם כמה מושבות יותר גדולות שהיו מוקפות עשרות כפרים נוצריים, ואיכריהם שיתפו פעולה עם הכנופיות, שדדו, רצחו, אנסו והרסו את כל הנitinן להרים.

אין בידינו מספרים שיישקפו את היקף החורבן וההרס בקרב החקלאים היהודיים, ונעה על הכתב את המעת הידוע לנו. במושבה קאוישץ פלאך מינסק, מחו בפירושיק — נשחרטו 500 התושבים כולם.

المושבות בפלך יקטרינוסלב נמצאו במרכזו פועלותיו של ראש כנופיה האנרכיסטי, באטקו מאכנו. כמעט כל מושבות יקטרינוסלב סבלו מהתגנופליות. כל בניה-מושבות טרודולזיבז'קה ונצ'יבקה — אשר מנו 1000 נפש — נרצחו.

הרכוש נשדר כליל ומוא לא דרך שוב רגלי יהודית במושבות אלו. ברוב המושבות בפלך חרסון הוקמה הגנה עצמאית, שהיתה יעילה מאד והיא אשר מנעה הרבה התגנופליות וחורבן. אולם גם ההגנה לא יכולה לעמוד בפני פרץ המוני הפורעים בכמה מושבות. בנובופולטאנקה, המושבה הגדולה ביותר בפלך, נפש בידי פורעי מאכנו למרות ההגנה העצמאית ועמידת הגבורה. נרצחו 132 רברים נפלו במושבה דוברז'ה והותשבים נאלצו לנטוש את המושבה לזמן-מה. במושבה סהיידק נרצחו 23 איש.

מאורעות הדמים השמידו חלק עצום מהרכוש החקלאי היהודי, שנוצר במשך עשרות שנים. החקלאים היהודיים בפלכים שנותרו מרוסיה וסופחו

לארכזות השכנות ניצלו מכליה. בפלך בסראביה שצורך לרומניה — המשיכו הכרמים, הטבקנים ויתר החקלאים בעבודת-האדמה.

מדינת פולין שῆקה מחדש כבשה את 10 הפלכים באיזור פולין הקונגרסאית וסיפחה אליה גם את פלבי וילנה, גרודנה, פינסק ווּהלין.

בצפון רוסיה כמו לתחיה המדיניות ליטא ולאטביה. מ-200,000 יהודים עובדי-אדמה, ערבי מלחמת העולם הראשונה — נשארו אחרי המלחמה בתחום רוסיה (לאחר ניתוק כל הפלחים הנוצרים לעיל) ובאוקראינה (כולל חרסון ויקטרינוסלב) 44,000 נפש. ברוסיה-הלבנה ושאר המחוות — 9,000, בסך הכל — 53,000 נפש.

כתום מלחמת-האזורים השתער המשטר הסובייטי בכל רחבי רוסיה, אך השנה יהודים עדין פיעפה בכפרים הנוצרם. הנמלטים מהם לא חזרו. המושבות שניצלו מחרב הרוצחים עמדו בפני חורבות, עזובה ומצוקה חומרית. את מצב המושבות והaicרים היהודיים בשנות העשרים משקפים הנתוונים הסטטטיסטיים הרשמיים. מאוכלוסייה של 42 אלף נפש בתחילת מלחמת העולם הראשונה נשארו לפיקד האוכלוסייה ב-1922, רק 28 אלף. מ-14 אלף סוציא-עבדה שהיו במושבות אלו לפני המלחמה נשארו באותה שנה כ-3 אלפיים. מ-16 אלף פרות ירד המספר ל-4 אלפיים, דהיינו פחות מ-31%. ואילו במושבות יקטרינוסלב נשארו מ-4 אלפיים פרות שהיו לפני המלחמה רק 630 — ג. א. פחות מ-15%. כחוצה מהשור סוציא-עבדה ואינונטאר דומם שנחרס או נמכר בשנות המזוקה — צומצמו שטיח-הזרעה במושבות חרסון ב-20% ובמושבות יקטרינוסלב בשליש.

באوها שנה שוב פקודה בצוות קשה את אורי יקטרינוסלב וחרטון והפלחים הסמכים. ואם במושבות חרסון עוד עלה בידי האיכרים להציג משחו מהתבואה, הרי במושבות יקטרינוסלב לא נאסף אף גרעין. האיכרים מכרו כל מה שניתן למכריה, עברו פט לחם. חלק נמלטו לערים והנשארים גוועו ברעב.

הmeshיקם והבתים הזונחו והמחסור שרר בכל: בבהמות-עבדה, בפרות ובמכשורי עבודה. זה היה ראשיתו של תהליך גיסתה של החקלאות היהודית. נראה היה שציבור החקלאים היהודיים עומד בפני חיסול גמור. אולם גורמים כלכליים ומדיניים יצרו שוב רקע להיאחזות מחדש של יהודים בעבודת הארץ.

עם התבצעות השלטון הסובייטי בשנת 1919—1920, החלו השלטונות להנaging את המשטר הקומוניסטי בעקבות ובשיתות. הונาง איסור חמור על המסחר הפרטני וה תעשייה הפרטנית; הרכוש הפרטני הוחרם, והסובלים העיקריים שאיבדו את פרנסותיהם היו היהודים, שעסקו ברובם במסחר. האוכלוסייה היהודית התנוגה. בתקופת התנאים, החל טהר-החליפין בין היהודים

והaicרים. תמורה פוד תפוחי-אדמה קיבלו שמלת-חג יקרה. מהיר פוד הקמח היה — אדרת או פרווה. היהודים התפרקו מלבולשי-השבת, מכל-יהכטה ומרחיטים נאים. ואילו בקרב אלה שלא היו משופעים בחפצי-מותרות או שנשדדו על-ידי הפורצים — עשה הרעב שמות. גם האוכלוסייה הנוצרית העירונית שעסקה במסחר או בפקידות ממשלתית הייתה נתונה במצבה הומרי. אלום רבים מהם נטשו את בתיהם בעיר ועברו זמנית למקומות הסמוכים. בהם אפשר היה להשיג מצרכיהם לא במחيري השוק המנופחים. מחוסר עיסוק היו מתמסרים לדיג, לציד וללקט גרגיר-יער. ואילו היהודים — אף אלה אשר גרו קודם בכפריים לא חזרו אליהם. הנה איכרים רק תמול-שלשום שיתפו פעולה עם הכנסיות ברצח יהודי כפריים ויהודיה העירות הסמוכות.

במצב זה של רעב למחצה ורעב ממש נמצאו בעלי יוזמה מקרוב היהודים שאמרו לחייאתו בחלוקת אדמה, לעבדה ולהתפרנס ממנה.

توقفה זו של נהיית היהודים מהעיר לחקלאות מצאה עידוד מצד ראשי המשלה הסובייטית. שעם כל יחס העוין לבורגנים ובבורגנים-העיריים ולאנשי המסחר, העיטה אותם השאלה: כיצד ימשכו בהם כל מיליון התושבים "הבלתי פרודוקטיבים"? על-כן ראו בעזינ-יפה את נכונותם של בני-הוגם אלה לעبور לעבודה פרודוקטיבית.

בשנים הראשונות של המהפכה עוד לא עבדה התוכנית האגררית לפרטיה, ואם גם הייתה כבר החלטה על חובת חקלאות קולקטיבית, לא הייתה עדין השעה לשירה לביצועה. אולם, עם מסירת הקרקעות למתנחלים היהודיים נרמו להם שהממשלה מתיחס בעין יותר יפה לקולקטיבים. יש להניח שהליך לא קטן מבני-נווער שהתעוררו לעבודת-אדמה ראו בעבודה קולקטיבית רעיון חיובי כשלעצמם, וכן התעוררה ביוזמה היוזמה להתארגנות קולקטיבית בغالל המזקקה והרעב, האדמות הפנוית ויחסם החובי של השלטונות. לפ"ז רמז מגובה או מתווך חסר יכולת — היו רוב הקרקיפים בני-התקופה ההיא בני-15—15 משפחות בלבד. תוך זמן קצר נתרגנו כ-300 קולקטיבים יהודים, אשר מנו 4000 משפחות (21 אלף נפש) ולרשומם הוקצו עוד אף דיסיאטין.

קולקטיבים אלה התישבו:

ברוסיה הלבנה (פלבי הומל וסמולינסק) 89 קולקטט' 864 מש' 9631 דיס.
באוקראינה 72 קולקטט' 1331 מש' 4126 דיס.
מחוז אודיסה (כולל חרסון) 136 קולקטט' 1750 מש' 20211 דיס.

297 קולקטט' 3945 מש' 33968 דיס.

ברוסיה הלבנה, בה נסתימה מלחמת האורחים קודם — החלו יהודים להתיישב בשנים 1918—20, בחלב אודיסה — בשנת 1921 ובאוקראינה רק ב-1922.

כאמור, העדיפה הממשלה התיישבות קולקטיבית, ביחד עמדו על זאת הקומוניסטים היהודיים; אולם באין חוק מפורש — ניתנה אפשרות גם להתיישבות אינדייבידואלית, אם כי החקלאות שהוקנו לה היו יותר קטנות. ואלה המספרים המצוינים בידינו:

ברוסיה הלבנה	854	משפח' על שטח 3384 דיס'. (לכל אחד 4 דיס'. בערך)
באוקראינה	602	" " 920 דיס'. (לכל אחד 1.5 דיס'. בערך)
בפלך אודסה	744	" " <u>4371</u> דיס'. (לכל אחד 6.9 דיס'. בערך)

בסך הכל 2200 משפח' על שטח 8675

לפי נתונים אלה מתברר שבשנים הראשונות להתיישבות המשטר החדש, עלו על הקרקע 6142 משפחות על פני 42,643 דיסיאטין אדמה. ומכיוון שאין בידינו מספרים על התישבות בודדים באוקראינה — לא נחתהאמת אם געגל את המספרים כדי 6500 משפחות על שטח של 45 אלף דיסיאטין.

הממשלה הסובייטית הקצתה אדמה למתנחלים החדשניים, אולם לא עזורה להם בשום הקצהה או הלוואות. רובן של הקרקעות היו ללא בתים ומיבני- משק. אף בשטחי האחוות היו הבתים הרוסיים וכל האינונטאר נשדר ע"י איכרי הסביבה והיה צורך צורך באינונטאר חי ודומם כדי לעבד את האדמה, בזרעים לזריעיה, ובכיסף מזמן לקיום האדם והבתהמה עד היבול הראשוני. חלק מהמתנחלים שמכרו את בתיהם ושאריות רכושם הביאו אותם סכום כלשהו, אולם רובם היו נקיים מפרוטה.

לעוזרת המתנחלים החדשניים באה או חברת "אורט" שנסודה, בידוע, ברוסיה עוד בשנת 1880. ברוסיה הצארית כלכלה החברה 82 מוסדות ללימוד מלאכה לנוער ולמבוגרים. אחרי מלחמת העולם, בימי המהפכה, עברה הנחלתה לחוץ לארץ. מכסי תרומות של יהודי ארצות שונות באה "אורט" לעוזרת המתנחלים החדשניים על-ידי הלוואות נוחות לרכישת אינונטאר, זرعיהם וכו'. אולם עזורה זו לא הספיקה כדי להקים משק מביסס.

גם ה"גיזנט" (החברה הפילנתרופית מיסודם של יהודי ארצות הברית) הושיטה בימים ההם עזורה רבה ליהודי רוסיה הנחרטמים. בלי ספק, הנהנו מעוזרה זו במידה מסוימת גם המתנחלים החדשניים. אך למרות העוזרה היה מצבם של אלפי המתנחלים החדשניים קשה מאד. מחסור בתיאדר נשארו משפחות רבות בעיירות, ורק הגברים עבדו במשקים. השיכון שהוקמו היו ביקותות-חימר ולא בתים ממש. חוסר המומחיות בעבודה גם הוא השפיע על תוצאותיה.

בזמן הראשון היה מן התועלת בעבודה המשותפת. אולם לאחר שנה ושנתיים ניבעו בקיעים בћים הקולקטיבים. גם חוסר השיטה וחוסר הדריכה החקלאית ומיוט האמצעים, השפיעו לרעה על המתיישבים. הגל הראשון של ההתיישבות במשטר החדש לכה בנירה רבה, ולא נשארו ממנה בחקלאות אלא כמה אלפי משפחות בלבד.

המלחמה ופרעוניותיה, הפרעות וشنנות המהפכה זיעזו עד היסוד גם את המושבות הוותיקות ואוכלוסיתן פחתה בשליש. רוב בני הנוער עזבו את המשקים; מהם שעלו לאנץ'-ישראל, מהם יצאו לארצות הברית, ומהם שהצטרכו לקומוניסטים ופנו לבנות את החיים החדשים ברוטה. המשקים נהרסו, ואתם כמעט ונחרס המרכז של החקלאות היהודית.

אך-על-פיין לא חרבה ההתיישבות בחרסון ויקטרינוסלב. היא עברה גם את המשבר הזה כמו שעברה את קודמו עיקר הוויט לטבח האיכרים של אنسיה. הם התאוששו מהר מהמהלומות שקיבלו בשנות הפלעות והחלו שוב לעבד את שדותיהם ולשകם את משקם. הם החלו להסתגל לתנאים החדשים ולשוק את תוצרתם שנמכרה במחירים גבוהים, ואיכרי המושבות רואו לפניים סכויים לטובים לשיקום והרחבנה למרות התנאים הקשיים. אולם, העידוד העיקרי שקיבלו האיכרים היהודים בא מן הקולקטיבים היהודיים שהתיישבו בקרבת המושבות על אדמות ה"פריצים", ותוספת האיכרים החדשים רכשו את ביתיהן ושdotiyin של המשפחות שייצאו לחוץ-ארץ, או של האלמנות שלא יכלו לעבד את משקיהם. עד 1925 נסכו למושבות הקימות 800 משפחות חדשות, ועשרות קולקטיבים התיישבו סביבן.

היתה זו השפעת-גומלין מברכת. המתיישבים החדשים שהתנהלו על-ידי המושבות הוותיקות הסתגלו לעבודה ונקלטו בה יותר מהר מהמתויסחים באזוריים אחרים, כי על-כן "בתוך עם" התישבו. הם קיבלו הדרכה חקלאית מבני-המושבות, ביקרו בהן מדי פעם ונועזו עם האיכרים; וכשהנו החקלאים החדשים משכנوت ההתיישבות הוותיקת, כן מתעדדה ההתיישבות הוותיקה למראה מאות המתויסחים החדשים במושבות, וסבירן. היה זה ערוידים שעור להחזיק מעמד, להכין שיכולים ולהמשיך בתהmdה בחיה-העבודה.